

O'ZBEK ADABIYOTIDA PAFOS TUSHUNCHASI VA UNING QO'LLANILISHI

Qayumova Sayyora Topvoldi qizi

Farg'ona davlat universiteti,

“Yuksalish” liderlar maktabi ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya : *Pafos, yunoncha “pathos” so'zidan kelib chiqqan holda, adabiyot va san'atda his-tuyg'ularni kuchli ifodalashni anglatadi. Bu tushuncha asar ichidagi dramatik va hissiy ta'sirni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Pafos orqali o'quvchi yoki tomoshabin qahramonlarning ichki kurashlari, dardlari va sevgisi orqali chuqur hissiyotlarni his qiladi. Adabiyotda pafos, ko'pincha, qahramonlarning zaifliklari va kuchli his-tuyg'ulari bilan bog'liq voqealar orqali namoyon bo'ladi. Bu, o'z navbatida, o'quvchini fikr yuritishga undaydi va asarning umumiy mazmunini boyitadi. Pafos, shuningdek, dramalarda, she'rlarda va romanda hissiy chuqurlikni ta'minlash uchun zarur vosita sifatida xizmat qiladi. Shunday qilib, pafos adabiyotda inson ruhiyatining murakkabligini va his-tuyg'ularning kuchini aks ettirishda markaziy tushuncha hisoblanadi.*

Annotation: *Pathos, derived from the Greek word pathos, refers to a strong expression of emotion in literature and art. This concept plays an important role in creating dramatic and emotional impact within the work. Through pathos, the reader or viewer feels deep emotions through the characters' inner struggles, pain, and love.*

In literature, pathos is often expressed through events related to the weaknesses and strong feelings of the characters. This, in turn, encourages the reader to think and enriches the overall content of the work. Pathos also serves as a necessary tool for providing emotional depth in dramas, poems, and novels. Thus, pathos is a central concept in literature to reflect the complexity of the human psyche and the power of emotions.

Kalit so'zlar: *His-tuyg'ular, Dramatik ta'sir, Adabiyot, San'at, Qahramonlar, Zaiflik, Hissiy chuqurlik, Emotsional, Kurash, Ijtimoiy kontekst, o'quvchi/tomoshibin, Dard, Sevgi, Murakkablik, Estetika*

Keywords; *Emotions, Dramatic Impact, Literature, Art, Characters, Vulnerability, Emotional Depth, Emotional, Struggle, Social Context, Reader/Viewer, Pain, Love, Complexity, Aesthetics*

Pafos (yun. Pathos - His, ehtiros) - ijodkorning o'zi tasvirlayotgan voqelikka g'oyaviy-hissiy munosabati, avtor emotsionalligi. Pafos termini antik estetika va ritorikada ishlagan holda, keyinroq turli o'zgarishlarga uchragan. Jumladan, Arastu Pafos deganda inson qalbining xususiyati, kuchli ehtirosni nazarda tutadi. Unga ko'ra, Pafos notiqlik usullaridan bo'lib, uning yordamida notiq tinglovchilarda o'zi istagan hislarni uyg'otadi. Terminni tragediyaga nisbatan qo'llaganida, Arastu Pafosning qahramon fojiasi, ruxiy iztiroblari orqali nomoyon bo'lishi tomoshabinda ham shunga hos hislarni uyg'otishini ta'kidlaydi. Keyingichalik, xususan, Uyg'onish davridan boshlab Pafos Inson qalbining husu- siyati deb emas, balki asarning muayyan xis-tuyg'larni uyg'ota olish xususiyati sifatda tushunila bo'ldi, shu bois ham u ko'proq uslub, qahramon, ko'tarinkilik, tragiklik kabi tushunchalar bilan bog'liq holda ishlatildi. Gegel estetikasida Pafos juda muhim o'rin tutadi, u san'atning o'zog'i, "san'at saltanati" ning asosi sifatida talqin qilinadi. Gegelga ko'ra, Pafos inson mohiyatini tashkil etuvchi ob'ektiv mavjudlik, qalbni harakatlantiruvchi qudratli kuch bo'lib, ijodkor o'z asarida uni yaratishni maqsad qiladi, ya'ni muayyan Pafosni ifodalash san'at asarining muddaosi, ijodning motividir. Shu asosda Gegel ijodiga turtki beruvchi motivlar, Pafos ko'rishlari sifatida "oila, vatan, davlat, cherkov, shon-sharaf, do'stlik, g'urur, nomus, muhabbat" kabilarni saqlashdi. Gegel ta'rifidagi Pafos, ko'proq asar personajlari bilan bog'liq bo'lsa, V.Belinskiy uni ijodkor shaxsi bilan bog'laydi. Unga ko'ra, Pafos "g'oya-ehtiros" bo'lib, u ijodkorning ma'naviy borlig'idan kelib chiqadi. Bu holda alohida olingangan asar Pafosi haqida ham, muayyan ijodkorga xos Pafos haqda ham gapirish mumkin. Pafosni buni tushunish sho'ro adabiyotshunosligida, jumladan, o'zbek adabiyotshunosligida ham ustuvorlik qildi. G.Pospelov Pafosni badiiy mazmunning mavzu, problematika, badiiy g'oya qatoridagi muhim uzvlaridan deb biladi va va uning qahramonlik, tragizm sentementalizm, romantika, drammatizm, satira va yumor kabi turlarini ajratadi. Shuni qayd etish lozimki, G.Pospelov Pafos termini bilan bir qatorda, vokelikka g'oyaviy-hissiy munosabat terminini ham qo'llaydi. Adabiyot nazariyasiga oid ayrim manbalarda esa Pafos o'rniga avtor emotsionalligi, vokelikka munosabat turlari kabi terminlar ham ishlatiladi. Mazkur hol hozirgi adbiyotshunoslikda Pafos termini qo'llanishi jihatidan passivlashganidan dalolat beradi. Buning sababi esa uning hodisa mohiyatini to'la qamray olmayotgani bilan bog'liqdir. Agar Arastu-Gegal an'anasi bo'yicha Pafos ko'proq personajspar (ob'ekt) bilan, Belin- skiydan boshlanib ijodkor (sub'ekt) bilan bog'langan bo'lsa, hozirda subyekt - ob'ekt-adresat uchligini birlikda olib qarab, ularni qamrab oluvchi badiiylik moduslari termini faollashdi.

Pafos haqidagi dastlabki qarashlar Aristotelning “Poetika” asarida uchrab, u ehtirosdir degan to`xtamga keladi. XVIII asrga kelib Gegel o`zining —Estetikallsida pafosni chuqur tadqiq etadi va uni san`at saltanatining mohiyatini ochib beruvchi kuch sifatida baholaydi. Dilmurod Quronov tuzgan “Adabiyotshunoslik lug`ati”da ham pafos — ijodkorning voqelikka g`oyaviy-emotsional munosabati deb talqin qilinadi. Yuqorida tilga olingan asarlarning barchasida pafos adabiyotshunoslikka— notiqlik ( ritorika)dan o`tgan termin ekani qayd etiladi. (Arastuga ko`ra ham pafos notiqlik usullaridan bo`lib, uning yordamida notiq tinglovchilarga o`zi istagan hislarini uyg`otadi.) Pafos dastlab Aristotelning —”Poetika”sida muayyan estetik hodisani ifoda etuvchi istiloh sifatida qaror topgan: —Tragediyaning uchinchi qismini pafos— ehtiros tashkil etadi. Ehtiros esa halokat yoki iztirob keltiruvchi harakatdir. Aristotel pafosning tragediyada qahramonlar ruhiy iztirobi orqali yuzaga chiqishi va tomoshabinga ham shunga mos his uyg`otishiga asosiy e`tiborni qaratadi.

O`zbek mumtoz adabiyotida ham mohiyatiga ko`ra pafosni ifodalagan fikrlar uchragan. Klassik adabiyotimiz vakillari ma`nosi jihatidan —pafos so`ziga yaqin —dard so`zini ishlatar hamda shoir —bedard bo`lishi mumkin emasligini tasdiq qilar edilar. —Masalan, Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida, she`riyatning dunyoda mavjud bo`lishidan maqsad so`z (yonish) va dardlarni ifodalashdan boshqa narsa emas, degan fikrni aytadi:

Bu gulshanki, rashki naqshi Chindur,
Nasimi ham, guli ham otashindur.
Bo`lurdin dahr bo`stonida mavjud,
Emasdur g`ayru so`z-u dard maqsud.

“Hozirgi o`zbek adabiyotida pafos muammosi” mavzusida tadqiqot olib borgan olim Mirzaahmad Olimov pafosni muammo sifatida o`rganar ekan, eng avvalo, uning hayotdagi ko`rinishini asosiy obyekt sifatida biladi va badiiy asardagi pafosni ham hayotdagi pafos in`ikosi sifatida biladi.

Adabiyotshunoslik lug`atlarida Belinskiygacha pafos faqat obyektga yo`naltirilgan bo`lsa, Belinskiydan boshlab u subyektini ham qamrab ola boshlagani aytiladi. Pafos haqidagi dastlabki qarashlar Aristotelning —Poetika asarida uchrab, u ehtirosdir degan to`xtamga keladi.

Pafos termininig tarixiga nazar tashlaydigan bo`lsak, yoki biz yunon tilidan tom ma`noda patos nima ekanligini tarjima qilsak, bu atama ehtiros, azob yoki ilhom degan ma`noni anglatadi. Aristotel birinchi bo`lib bu adabiy vositaga to`g`ri izoh berdi. Bu qahramonning kuchli harakati orqali qo`rquv hissi yoki boshqa kuchli his-tuyg`ularni uzatishdir. Ko`pincha, bu fojiali voqealar bo`lib, o`quvchini katarsis

holatiga olib keladi, bu erda sodir bo'lgan voqealarni qayta ko'rib chiqish mumkin. Qahramonning azob-uqubatlariga uning o'z harakatlari va ulardan keyin sodir bo'ladigan voqealar ketma-ketligi sabab bo'ladi. Kuchli ishtiyoq yoki ilhom har doim qahramonni bunday harakatlarga undaydi va shuning uchun o'quvchilar yoki ijod tomoshabinlari uchun kuchli tajriba kafolatlanadi. Zamonaviy yozuvchilar pafos haqida asar yoki kayfiyatning hissiy ohangi sifatida gapirishadi, bu navlar qaerdan paydo bo'lgan.

Har bir o'quvchi qahramonlik uslubining pafosi nima ekanligini biladi, bu yerda asosiy qahramonlar buyuk jangchilar, adolatli kurashchilar va shu kabi boshqa turlardir. Markaziy xarakter muhim harakatni amalga oshirishga intiladi va shuning uchun o'zi yoki yaqinlari uchun xavf-xatarni o'z zimmasiga oladi. Ushbu muhim xususiyatsiz qahramonlik pafosi bo'lishi mumkin emas. Xuddi shu rolni ba'zi muhim insoniy qadriyatlar yoki axloqiy tamoyillar o'ynashi mumkin. Texnikani qo'llashning ikkinchi sharti - bu ehtiyojerkina harakat qilish. Birovning majburlashi ostida mumkin bo'lgan qurbonlar bilan tavakkal qilish endi qahramonlik bo'lmaydi. Faqatgina dunyoni o'zgartirishga yoki o'z ideallarini yaratishga bo'lgan kuchli erkin intilish o'quvchiga qahramonlik pafosi nima ekanligini aniq tasavvur qilishi mumkin. Ushbu texnikaning yorqin misollari yunon mifologiyasi qahramonlarining ko'pchiligidir. Bu ro'yxatga Gerkules, Axilles, Gektor, Perseus va maqsadga erishish yo'lida o'zlarining tavakkalchiliklari bilan yodda qolgan boshqalar kiradi.

"Patos" so'zining ma'nosini dramatik uslub misolida tushunish mumkin, bu erda texnika ko'p hollarda qo'llaniladi. Uning ishtirokidagi asarlarda muallif qahramonlarning barcha ruhiy tashvishlari va iztiroblarini imkon qadar to'g'ri va hissiy tarzda etkazishga harakat qiladi. Bunday holda, bosh qahramonga yo'naltirilganlik yo'q, chunki kitob sahifalarida har bir kishi ichki kurashni, shaxsiy hayotidagi tushunmovchiliklarni, ichki g'oyalarni umumiy noto'g'ri tushunishni boshdan kechirishi mumkin. O'quvchi mohiyatni to'g'ri anglab yetishi uchun bu muammolar tafsilot prizmasida ko'rib chiqiladi. Yozuvchilar ushbu uslubni qahramonlarni xatti-harakatlari, noto'g'ri fikrlash tarzi yoki muammoga olib kelgan salbiy tendentsiyalari uchun qoralash bilan birga qo'llashlari odatiy hol emas. Ba'zida drama tashqi omillar ta'sirida paydo bo'ladi, bu hatto odamni qismlarga bo'lishi mumkin. Keyin drama allaqachon tragediyaga aylanadi, Bulgakov buni "Yugurish" romanida juda yaxshi ko'rsatgan.

Fojiali pafos adabiyotda keng tarqalgan emas va turli uslublarda qo'llaniladi. Bu ularning yo'qotishlarini to'liq anglash bilan belgilanadi, endi ularni qaytarib bo'lmaydi. Bo'layotgan voqealarning butun fojiasini ko'rsatish uchun bu yo'qotish, albatta, salmoqli bo'lishi kerak. Bular hayotiy qadriyatlar, axloqiy tamoyillarning

qulashi, mafkuraning yolg'onligini namoyish etish, madaniy tendentsiyalarning eskirganligi va ko'pincha shunchaki o'lim bo'lishi mumkin. Bu markaziy belgilardan biri yoki sizga yaqin bo'lgan odam bo'lishi mumkin. Bunday yo'qotishlar, albatta, mojaro jarayonida tabiiy bo'lishi kerak. Agar bunday bo'lmasa, "patos" so'zining asosiy shaklidagi ma'nosi yo'qoladi. Texnikani qo'llashning fojiali uslubining yana bir muhim xususiyati - bu sodir bo'lgan muammoni majburiy hal qilish, ammo yuqorida tavsiflangan yo'qotishlar bilan. Bunga Bulgakovning "Oq gvardiyachilar" yoki Ostrovskiyning "Momaqaldiroq" hikoyalari yorqin misol bo'la oladi.

Adabiyotda pafos nima ekanligini, satirik uslub misolida tushunish ba'zan qiyin. Chunki muallif odamlarning turli illatlarini, ularning kundalik hayotda borligini, turli mafkura va boshqa narsalarni jahl bilan masxara qiladi. Ko'pincha, syujetdagi xarakterning ma'lum bir turi satiradan foydalanish uchun namuna bo'ladi. Bunday odam hech narsani anglatmaydi, lekin ob'ektiv ravishda juda muhim, aqlli, tushunarli bo'lishga harakat qiladi. O'ziga xos bo'lmagan boshqa xususiyatlarni berish - bu satirik pafosning paydo bo'lishining asosiy xabaridir. Qachonodam bunday xarakterni hissiy jihatdan qayta ko'rib chiqa boshlaydi, keyin u ko'pincha bunday qarama-qarshilikdan g'azablanadi yoki kulgiga sabab bo'ladi. Gogol o'z davrining poytaxtida jamiyatning yuqori qatlamlarini tasvirlash uchun ishlatgan yolg'on maqtovli ohangda texnikaning qo'llanilishini mukammal ko'rsatdi. Bu holda istehzo va satira paradoksni ko'rsatish uchun mo'ljallangan, undan oddiy fikrlaydigan odam kulishni xohlaydi. Ko'pincha satira odamning bema'niligini ko'rsatadi, bu esa o'quvchilarda nafratlanishga olib keladi.

Adabiyotdagi pafos turlari har xil bo'lib, ular orasida sentimental o'rin egallaydi. Ushbu uslub mualliflar tomonidan juda mohirona qo'llaniladi, chunki sezgirlik har bir insonga xosdir. Bu so'z frantsuz tiliga tarjima qilingan va uslubning nomini bildiradi. Qabul qilish ko'pincha odamning muammolariga hamdardlik ko'rsatish uchun tasvirlangan, ammo bu erda hech qanday harakat ko'rsatilmagan. Sentimentallik haqiqiy jismoniy yordamning psixologik o'rnini bosuvchi rol o'ynaydi. Hatto ma'lum sabablarga ko'ra xafa bo'lgan yolg'iz qahramon ham o'z ichida bunday tajribalarni boshdan kechirishi mumkin. Buni Gyotening "Yosh Verterning iztiroblari" asarida ko'rish mumkin, unda bosh qahramon yosh bola zodagonlar jamiyatiga kirishga intilgan. U buni uddalaganida, ular yashayotgan tamoyillardan hayratda qoldi. Bu yarani qandaydir davolash uchun yigit o'zini qishloq hayotining soddaligidan izlaydi, kambag'allarga yordam beradi, tabiatga qoyil qoladi. O'z joniga qasd qilishga olib kelgan umumiy sentimental tuyg'ularga umidsiz sevgi qo'shildi.

Fuqarolik erkinligining romantik shaxs uchun harakatlarida yuksalishi bevosita xuddi shu nomdagi pafos uslubi bilan bog'liq. Qahramon o'ziga xos tarzda ma'lum

ideallarni orzu qiladi, bu esa o'z ichida zavqlanish holatini keltirib chiqaradi. Romantik pafos namunalarini ko'rsatadigan personajlar har doim ma'naviy jihatdan boy bo'ladi, lekin ular bu xususiyatni namoyon qila olmaydi. Hayot har doim g'ildiraklariga g'ildiraklar qo'yadi, ularning to'liq ochilishiga yo'l qo'ymaydi, bu esa fojia eslatmalarini keltiradi. Jamiyat uchun his-tuyg'ularning o'ziga xos namoyon bo'lgan romantik shaxslar har doim tashqarida bo'lib, oddiy odamlar safiga qabul qilinmaydi. Yorqin romantik shaxs va ma'naviy boy odamning ideallarga intilishini tushunishni istamaydigan jamiyat o'rtasida ziddiyat mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D. Quronov. Z. Mamajonov, M. Sheraliyeva "Adabiyotshunoslik lug'ati" 2010.
2. T. Boboyev "Adabiyotshunoslikka kirish kursi bo'yicha o'quv metodik qo'llanma" 1979.
3. A. Fitrat "Adabiyot qoidalari" 1995.
4. Aristotel "Poetika" g'ofur g'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti 1980.
5. Abdulhamid Choqay "o'zbek adabiyoti tarixi"

